ISSN: 2586-923X E-ISSN: 2630-0362

JMND
Journal of MCU NakhonDhat
วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์

ปีที่ 11 ฉบับที่ 7 (กรกฎาคม) : Vol.11 No.7 (July 2024)
https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JMND
pp: 130-139

บทความวิจัย : Research article

พหุวัฒนธรรม: พลวัตของย่านชุมชนเก่าสู่การออกแบบเส้นทางวัฒนธรรมผ่านสื่อเพื่อการเรียนรู้คุณค่าวิถีชุมชน กรณีศึกษาย่านบางโพ เขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร*

MULTICULTURALISM: DYNAMICS OF TRADITIONAL COMMUNITY DISTRICTS TO CREATIVE CULTURAL ROUTES FOR LEARNING MEDIA: A CASE STUDY OF BANGPHO, BANG SUE DISTRICT, BANGKOK

มนินทรา ทุมโฆสิต* **และ อนุชา แพ่งเกษร**
Manintra Tumkosit* and Anucha Pangkesorn
คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย
Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University, Bangkok, Thailand
*Corresponding author E-mail: tmanintra@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และพัฒนาการความเป็นมาของย่านบางโพ เพื่อให้เข้าใจคุณค่าของย่าน 2) เพื่อศึกษาสภาพสังคมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเพื่อให้เข้าใจสังคมการอยู่ร่วมกันของชุมชนในย่านบางโพ 3) เพื่อออกแบบเส้นทางวัฒนธรรมนำเสนอผ่านสื่อที่เหมาะกับบริบทปัจจุบันและต่อยอดสู่นโยบาย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการทบทวนเอกสารและการใช้เครื่องมือคือการสัมภาษณ์การสนทนากลุ่ม ประกอบด้วย ผู้ที่อยู่อาศัยในย่านบางโพ ผู้ประกอบการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเมือง นักวิชาการ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ผลการวิจัย พบว่า คุณค่าทางวัฒนธรรมของย่านบางโพ ได้แก่ องค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของย่านบางโพ คือ เส้นทางสัญจร (Path) ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานที่เปลี่ยนแปลงไป ลักษณะของสังคมเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีการอยู่ร่วมกันของชนชาติต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งทำให้ย่านบางโพมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ที่เป็นอัตลักษณ์จนถึงปัจจุบันสะท้อนผ่านอาหาร ความเชื่อ และงานช่างไม้ แนวทางการอนุรักษ์ คือ การนำเสนอคุณค่าในรูปแบบแหล่งทางเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จากการวิจัย พบว่า แนวการพัฒนาสื่อควรนำเสนอเรื่องราวคุณค่าทางวัฒนธรรมในรูปแบบแผนที่ทางวัฒนธรรมและเส้นทางอัตลักษณ์พหุวัฒนธรรมย่านบางโพ โดยใช้แผ่นพับและสื่อมัลติมีเดีย ประกอบด้วย 4 กระบวนการ MAPS model ซึ่งประกอบด้วย 1) Multicultural routes: ออกแบบแผนที่ชุมชน 2) Activity: การสร้างกิจกรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน 3) Public relation: การประชาสัมพันธ์ 4) Story telling: การนำเสนอเรื่องเล่าจากความทรงจำเป็นประสบการณ์เผยแพร่ผ่านโซเชียลมีเดีย ซึ่งเป็นรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทปัจจุบัน

คำสำคัญ: พหุวัฒนธรรม, พลวัต, ย่านชุมชนเก่า, การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, วิถีชุมชน

Abstracts

This research article aims 1) To investigate the history and development of the Bang Pho area to comprehend its value; 2) To explore the social conditions from the past to the present

* Received June 14, 2024; Revised July 9, 2024; Accepted July 17, 2024

to understand the society and coexistence within the Bang Pho community; and 3) To design a cultural pathway presented through media that aligns with the current context and informs policy. This qualitative research employs document review, interviews, and focus group discussions with residents of Bang Pho, entrepreneurs, urban development agencies, and academics. The research employs content analysis to interpret the data. The findings reveal that the cultural value of the Bang Pho area encompasses both tangible and intangible cultural elements. Physical changes in the area are primarily influenced by traffic routes, which affect settlement patterns. The social characteristics of Bang Pho reflect a multicultural society where people of various nationalities have coexisted since the beginning of the Rattanakosin period, resulting in cultural diversity that remains a distinctive feature today. This diversity is evident in the local food, beliefs, and carpentry traditions. The study suggests that the conservation approach should emphasize the value of Bang Pho as a cultural tourism resource. The media development strategy should convey the cultural value through a cultural map and a multicultural identity route in the Bang Pho area using brochures and multimedia. This approach includes the four processes of the MAPS model: 1) Multicultural routes: creating a community map, 2) Activity: organizing activities with community participation, 3) Public Relations: conducting public relations campaigns, and 4) Storytelling: presenting stories from memories and experiences, disseminated via social media. This format is deemed appropriate for the current context.

Keywords: Multicultural, Dynamic, Traditional Community, Cultural Tourism, Way of Life

บทนำ

ย่านบางโพเป็นย่านเก่าปัจจุบันขึ้นอยู่กับเขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร ที่มาของชื่อย่านบางโพนี้ ปราณี กล่ำส้ม ได้ให้ความเห็นว่าน่าจะมาจากสภาพแวดล้อม ซึ่งผู้คนในย่านนี้หลายท่านให้ความเห็นตรงกันว่า เดิมบริเวณนี้มีต้นโพธิ์ขึ้นโดยทั่วไป จึงเรียกกันว่า “บางโพธิ์” ใน นิราศภูเขาทอง ที่สุนทรภู่แต่งไว้ เมื่อ พ.ศ. 2371 ครั้งบวชเป็นพระภิกษุอยู่ที่วัดราชบุรณะ ได้เดินทางไปพระนครศรีอยุธยา ผ่านตำบลบ้านริมแม่น้ำหลายแห่ง หนึ่งในนั้น คือ ย่านบางโพ ซึ่งปรากฏชื่อในนิราศว่า บางโพธิ์ สภาพชุมชนในสมัยรัตนโกสินทร์นับเป็นสังคมที่มีกลุ่มชนหลากหลาย มีชนชาติอื่นเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารมากมาย ซึ่งพระมหากษัตริย์จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินให้ตั้งบ้านเรือนอยู่รอบนอกพระนคร ย่านเหล่านี้มักเรียกกันว่า บ้าน ต่อท้ายด้วยชื่อเชื้อชาติของคนหมู่นั้น เช่น บ้านแขก บ้านลาว บ้านญวน หากมีหลายหมู่ที่แยกย้ายกันอยู่ ก็จะมีชื่อตำบลที่ตั้งต่อท้าย เช่น บ้านญวนพาหุรัด บ้านญวนสามเสน และบ้านญวนบางโพ (ปราณี กล่ำส้ม, 2549) การตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกันนี้ ศรีศักร วัลลิโภดม ได้อธิบายนิเวศวัฒนธรรม (Cultural ecology) หมายถึง พื้นที่เฉพาะซึ่งมนุษย์สร้างบ้านสร้างเมืองขึ้นมาเป็นท้องถิ่นต่าง ๆ แต่ละแห่งย่อมไม่เหมือนกัน นิเวศวัฒนธรรมในแต่ละแห่งนั้นมักเป็นการมองจากคนภายในที่มีต่อสภาพแวดล้อมอย่างละเอียด เห็นความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางชาติพันธุ์หลายชุมชนในพื้นที่เดียวกัน จากนั้นมีการกำหนดหรือสร้างเป็นองค์ความรู้ในการดำเนินชีวิต สร้างกติกาการอยู่ร่วมกัน สร้างประเพณีความเชื่อในพื้นที่เดียวกัน การหลอมรวมวัฒนธรรมที่แตกต่างให้อยู่ร่วมกันได้ในรูปแบบสังคมพหุวัฒนธรรม (Multicutural society) จนเป็นย่านบางโพซึ่งมีอัตลักษณ์ที่โดดเด่นโดยเฉพาะทางด้านการเป็นแหล่งภูมิปัญญางานช่างไม้และแหล่งจำหน่ายไม้แปรรูปที่สำคัญแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2554)

ในช่วงปี พ.ศ. 2540-2550 ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐให้มีการจัดงานถนนสายไม้เพื่อให้เกิดการกระตุ้นทางเศรษฐกิจภายในชุมชนและประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี แต่เมื่อเวลาผ่านมาความนิยมของคนรุ่นใหม่ที่มีต่อไม้เปลี่ยนแปลงไป การจัดกิจกรรมดังกล่าวจึงถูกยกเลิกไปทำให้เศรษฐกิจในย่านบางโพซบเซา หลังจากสถานการณ์ COVID-19 พฤติกรรมการซื้อเฟอร์นิเจอร์ของผู้บริโภคเปลี่ยนไปส่งผลกระทบกับชุมชนย่านบางโพเป็นอย่างมาก แนวทางการพัฒนาย่านบางโพโดยมุ่งเน้นด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวจึงไม่อาจแก้ปัญหาได้อย่างครอบคลุม จากการที่กรุงเทพมหานคร ได้รับเลือกให้เข้าร่วมเครือข่ายเมืองสร้างสรรค์ระดับโลก (Unesco creative cities network-UCCN) ในปี พ.ศ. 2562 โดยกรุงเทพมหานครเป็นเมืองด้านการออกแบบ (City of Design) ภาครัฐจึงมีนโยบายส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายย่านสร้างสรรค์ (Creative district) ย่านบางโพได้รับการเสนอให้เป็น 1 ใน 50 ย่านสร้างสรรค์ โดยมีเครือข่ายภาครัฐ นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบร่วมวางแผนการพัฒนาย่านควบคู่ไปกับการสร้างสรรค์ผลงานเพื่อให้ชุมชนนำไปใช้ในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาไปพร้อมกับการอนุรักษ์คุณค่าวัฒนธรรมดั้งเดิมและช่วยให้เศรษฐกิจชุมชนดีขึ้นอีกครั้ง การทำความเข้าใจพื้นที่ย่านบางโพเพื่อหาลักษณะเฉพาะ คุณค่าและองค์ประกอบของย่านและชุมชนเชื่อมโยงไปกับการพัฒนาเมือง จึงครอบคลุมคุณค่าอันเกิดจากองค์ประกอบในทุกช่วงเวลา โดยเฉพาะองค์ประกอบที่แสดงถึงการพัฒนาพื้นที่ตลอดจนความหลากหลายของวัฒนธรรมที่หลอมรวมกันขึ้นในพื้นที่แห่งนี้ (วิมลรัตน์ อิสระธรรมนูญ, 2561) เมื่อทำความเข้าใจคุณลักษณะของความเป็นย่านแล้ว จากนั้นจึงนำไปหาวิธีที่เหมาะสมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูที่เหมาะสมกับย่านบางโพต่อไป

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาเพื่อหาคุณค่าของวัฒนธรรมดั้งเดิมในย่านบางโพรวมทั้งหาอัตลักษณ์เฉพาะโดยการวิเคราะห์การเกิดของย่านด้วยทฤษฎีการตั้งถิ่นฐานเพื่อให้ทราบถึงรากฐานการเกิดและประวัติความเป็นมาของย่านตลอดจนพัฒนาการทางกายภาพในแต่ละยุค และการอยู่ร่วมกันในรูปแบบสังคมแบบพหุวัฒนธรรมที่มีการปรับตัวเพื่อให้ได้เข้าใจถึงปัจจัยที่ทำให้วัฒนธรรมดั้งเดิมนั้นยังคงอยู่เพื่อนำมาออกแบบเส้นทางวัฒนธรรมและนำเสนอคุณค่าของย่านผ่านสื่อที่เหมาะสมกับบริบทปัจจุบัน โดยมีการเก็บข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรม การสำรวจ การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มและนำข้อมูลมาวิเคราะห์ การทดลองออกแบบเพื่อนำไปให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในการประชาสัมพันธ์และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาประวัติความเป็นมา ตลอดจนการพัฒนาทางกายภาพของพื้นที่ สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมในย่านบางโพตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเพื่อค้นหารากฐานการเกิดของย่านบางโพ
2. ศึกษาลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคเพื่อเข้าใจโครงสร้างสังคมย่านบางโพ
3. ออกแบบเส้นทางวัฒนธรรมและสื่อนำเสนอคุณค่าย่านบางโพที่เหมาะกับบริบทปัจจุบันเพื่อให้ชุมชนสามารถต่อยอดสู่นโยบายและแผนการพัฒนาและนำไปเป็นต้นแบบให้ย่านเก่าอื่น ๆ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative method) มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 30 คน ได้แก่ 1) กลุ่มประชาชน ผู้นำชุมชนกลุ่มประชาสังคมในพื้นที่ย่านบางโพ จำนวน 10 คน 2) กลุ่มผู้เชียวชาญ นักวิชาการที่เกี่ยวกับด้านประวัติศาสตร์ ด้านสังคมวัฒนธรรม จำนวน 10 คน 3) เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐ ผู้ประสานงานจากหน่วยงานภาครัฐวิสาหกิจ ภาคเอกชนที่เกี่ยวกับการบริหารด้านประวัติศาสตร์ ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม การประชาสัมพันธ์และผู้ประกอบการธุรกิจ จำนวน 10 คน การเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีคุณสมบัติตามที่ต้องการเพื่อให้ได้ประเด็นที่เหมาะสมกับการวิจัยด้วยวิธีเจาะจง (Purposive sampling) และการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบก้อนหิมะ (Snowball sampling)

2. เครื่องมือ ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์ และแบบสนทนากลุ่ม สร้างขึ้นภายใต้กรอบแนวคิด ทฤษฎี โดยใช้คำถามปลายเปิด ประเมินคุณภาพด้วยแบบประเมินความคิดเห็นผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน เป็นผู้ตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ เพื่อหาความตรงของเนื้อหา ผู้วิจัยเลือกเก็บตัวอย่างที่มีคุณสมบัติตามที่ต้องการให้ได้ประเด็นที่ดีและเหมาะสมกับการวิจัย

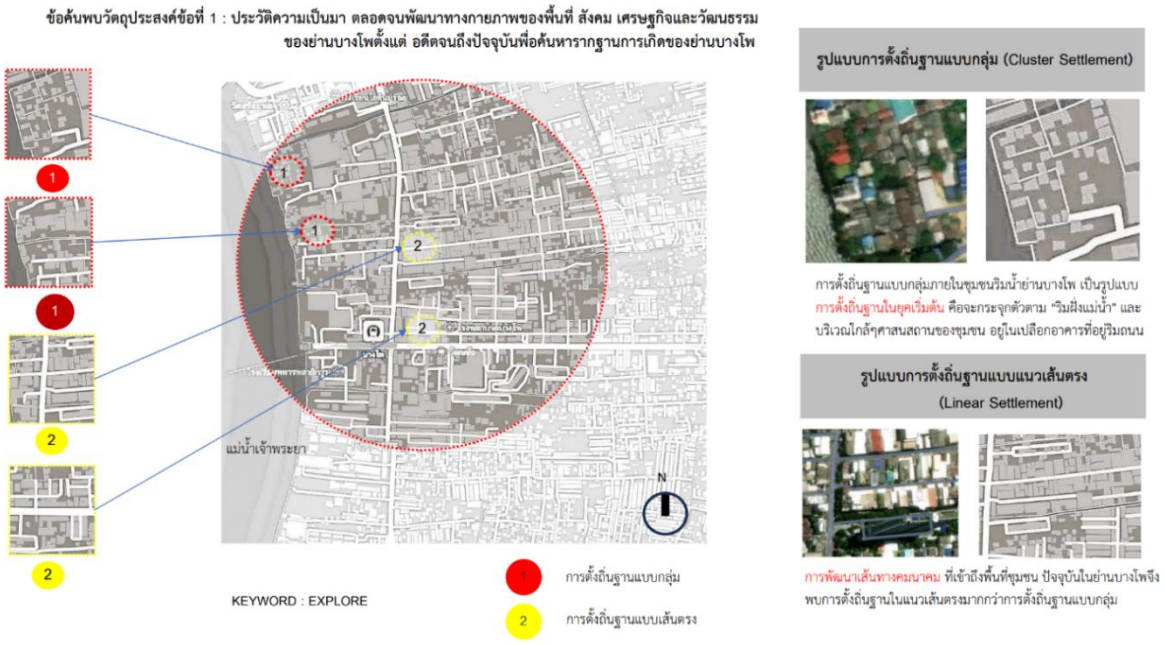
3. การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพได้จากการสัมภาษณ์การดำเนินการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-dept interview) และจากการสนทนากลุ่ม (Focus group)

4. การวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ในลักษณะของการหาความสัมพันธ์ของผลการศึกษาที่นำไปสู่การสรุปและตีความ (Conclusion and Interpretation) ประเด็นที่เป็นตัวแปรสำคัญในการออกแบบเส้นทางวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้วิถีชุมชน สังเคราะห์ข้อมูล นำไปสู่ขั้นตอนการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และนำเสนอประเด็นของการศึกษาในรูปแบบเชิงพรรณนาความ (Descriptive)

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องพหุวัฒนธรรม: พลวัตของย่านชุมชนเก่าสู่การออกแบบเส้นทางวัฒนธรรมผ่านสื่อเพื่อการเรียนรู้คุณค่าวิถีชุมชน กรณีศึกษาย่านบางโพ เขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีสัมภาษณ์รายบุคคล ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) สรุปผลตามวัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

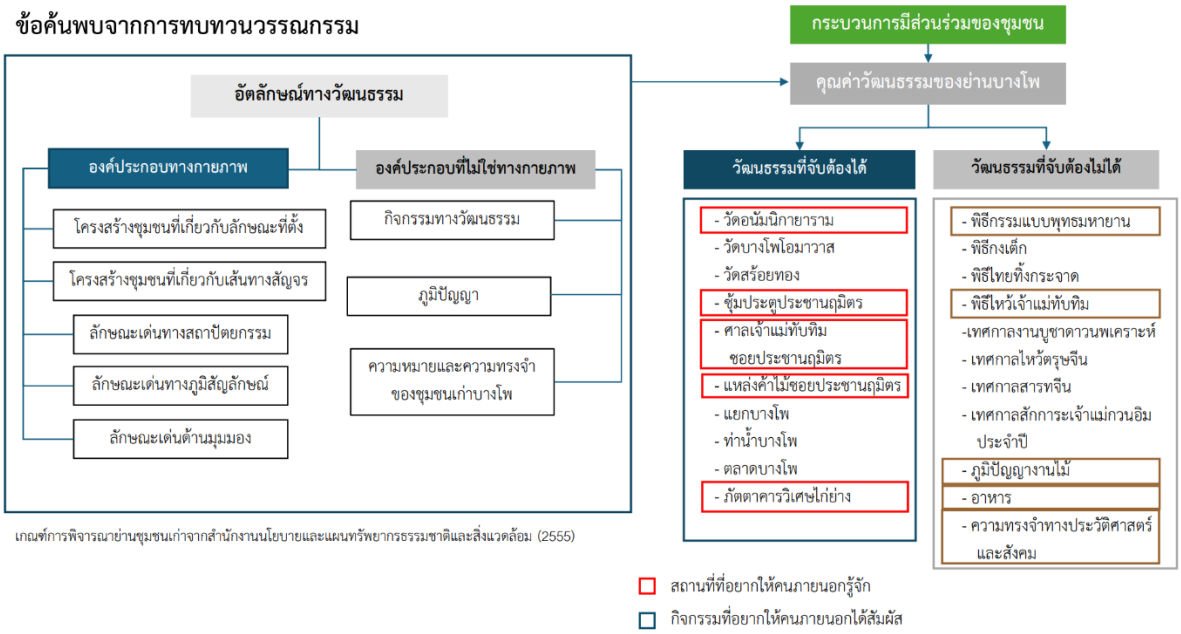
1. ผลการวิจัยจากการวิเคราะห์ข้อมูลทางกายภาพของพื้นที่เพื่อค้นหาอัตลักษณ์และรากฐานการเกิดของย่านบางโพ พบว่า อัตลักษณ์ของย่านบางโพ ประกอบด้วย องค์ประกอบที่เป็นกายภาพ ได้แก่ ลักษณะที่ตั้งทางสัญจร ลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรม ลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ และด้านมุมมอง ส่วนองค์ประกอบที่ไม่เป็นกายภาพ ได้แก่ กิจกรรมทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และความทรงจำของคนในชุมชน โดยใช้ทฤษฎีรูปแบบการขยายตัวของเมืองนี้ อธิบายการตั้งถิ่นฐานของย่านบางโพจากแผนที่ในปัจจุบัน พบว่า มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน 2 ลักษณะ คือ แบบกลุ่มซึ่งจะเป็นชุมชนที่กระจุกตัวอยู่บริเวณริมแม่น้ำ หรือแหล่งน้ำลำคลองเดิมที่ปัจจุบันไม่ได้ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมอีกต่อไป และรูปแบบการตั้งถิ่นฐานอีกแบบ คือ แบบแนวเส้นตรงซึ่งจะพบมากกว่าแบบกลุ่ม ซึ่งเกิดจากการตัดถนนทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานบริเวณสองข้างขนานถนน ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 โครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวกับลักษณะที่ตั้งของย่านบางโพ

2. ผลการวิเคราะห์ลักษณะสังคมในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคเพื่อเข้าใจโครงสร้างสังคมของย่านบางโพ พบว่า สังคมของย่านบางโพ มีลักษณะของความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมตั้งแต่ยุคแรกจนถึงปัจจุบัน การหลอมรวมของวัฒนธรรมที่แตกต่างนี้ ปรากฏอยู่ทั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ได้แก่ สถานที่เกี่ยวข้องทางศาสนา ความเชื่อ ภูมิปัญญา และวิถีชีวิต

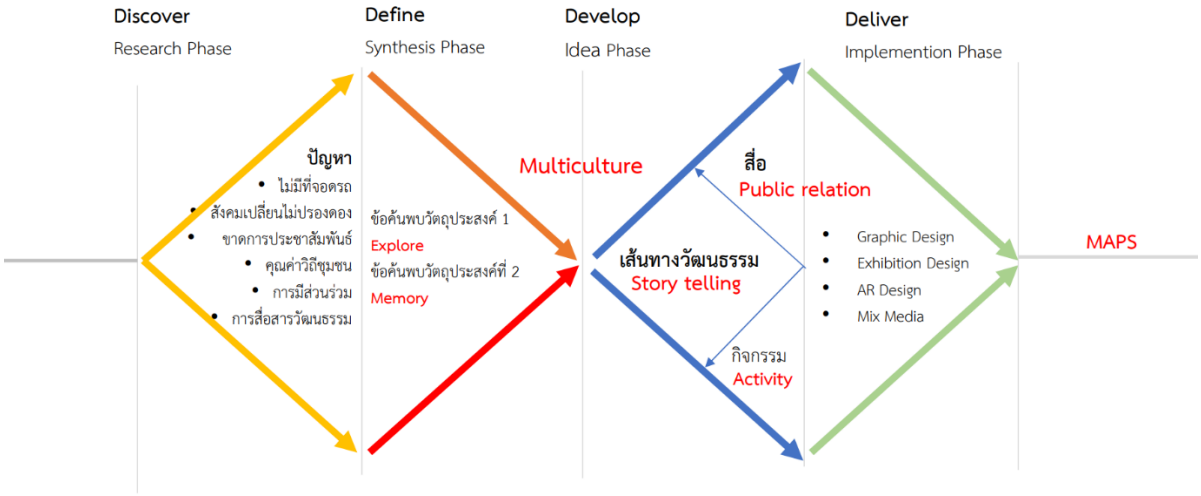
3. ผลจากการวิเคราะห์วัตถุประสงค์ข้อ 1 และ 2 รวมทั้งผลจากการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มออกแบบเส้นทางวัฒนธรรมและสื่อเพื่อการเรียนรู้คุณค่าวัฒนธรรมบางโพ พบว่า คุณค่าวัฒนธรรมของย่านบางโพที่คนในชุมชนเลือกกำหนดเป็นเส้นทางวัฒนธรรม ได้แก่ วัดอนัมนิกายาราม ซุ้มประตูประชานฤมิตร ศาลเจ้าแม่ทับทิม ซอยประชานฤมิตร แหล่งค้าไม้ซอยประชานฤมิตร ส่วนคุณค่าทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ แต่อยากสื่อสารให้คนภายนอกได้รู้จักหรือมาร่วมกิจกรรม ได้แก่ พิธีกรรมแบบพุทธมหายาน พิธีไหว้เจ้าแม่ทับทิม ภูมิปัญญางานไม้ อาหาร และความทรงจำทางประวัติศาสตร์ ดังแสดงในภาพที่ 2

ภาพที่ 2 ข้อค้นพบจากการทบทวนวรรณกรรม

จากกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนจากการสรุปแนวทางแก้ปัญหาที่ได้จากการสัมภาษณ์และข้อมูลที่วิเคราะห์จากการทบทวนวรรณกรรมทำให้ได้อัตลักษณ์ของย่านบางโพ และประวัติศาสตร์และเรื่องราวที่คนในย่านอยากนำเสนอให้คนภายนอกได้รู้จักย่านบางโพนำไปสู่การกำหนดเส้นทางวัฒนธรรมและรูปแบบท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโดยมีสื่อและกิจกรรมที่เหมาะสม นอกจากนี้ผลการสัมภาษณ์ด้านประเด็นปัญหาและผลกระทบจากการพัฒนาพื้นที่และสถานการณ์ปัจจุบันกลุ่มประชาชนในพื้นที่เห็นว่าการคมนาคมดีขึ้น เดินทางสะดวก แต่มีปัญหาเรื่องมลภาวะ ประเด็นด้านปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลต่อการพัฒนาของย่านบางโพ ได้ข้อค้น พบว่า ปัญหาสำคัญคือ ที่จอดรถไม่เพียงพอ และขาดการประชาสัมพันธ์ให้คนภายนอกได้รู้จักย่านบางโพ ประเด็นด้านอัตลักษณ์ของย่านบางโพ สรุปข้อค้น พบว่า อัตลักษณ์ของย่านบางโพ คือ วัดอนัมนิกายาราม ศาลเจ้าแม่ทับทิม และถนนสายไม้ ประเด็นด้านสังคม คือ คุณค่าของวิถีชีวิตดั้งเดิมที่อยากให้อนุรักษ์ไว้ คือ ภูมิปัญญางานไม้ และโรงเลื่อย ประเด็นด้านการอนุรักษ์และรูปแบบที่เหมาะกับการถ่ายทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของย่านบางโพ คือ การใช้สื่อออนไลน์นำเสนอและบันทึกเรื่องราวของย่านบางโพเพื่อสะดวกในการเข้าถึงข้อมูลในยุคปัจจุบัน ประเด็นด้านรูปแบบของแผนที่ทางวัฒนธรรม สรุปข้อค้น พบว่า แผนที่ทางวัฒนธรรมควรอยู่นำเสนอในรูปแบบกราฟิกและมีกิจกรรมที่ คน

ในชุมชนมีส่วนร่วม จากประเด็นปัญหาดังกล่าวจึงนำมาสู่กระบวนการคิดเชิงออกแบบโดยใช้ Double diamond design process ดังแสดงในภาพที่ 3

ภาพที่ 3 กระบวนการคิดสู่งานออกแบบ (Double Diamond Design Process)

จากกระบวนการคิดเชิงออกแบบ สามารถสรุปแนวทางการออกแบบครั้งที่ 1 ดังนี้ การทดลองออกแบบสื่อการนำเสนอเส้นทางวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้วิถีชีวิตชุมชนในรูปแบบกราฟิก มีแนวความคิดในการออกแบบ คือ พหุวัฒนธรรม (Multiculture) โดยการสร้างเส้นทางวัฒนธรรมเชื่อมโยงวัฒนธรรมที่หลากหลายของย่านบางโพ นำไปใช้ในกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วมในการออกแบบและจัดกิจกรรม

การออกแบบครั้งที่ 1 สื่อการนำเสนอเส้นทางวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้วิถีชีวิตชุมชนในรูปแบบกราฟิก ในภาพที่ 7 โดยนำไปทดลองใช้ในกิจกรรม One day trip ชิมมูดูไม้ @ บางโพ ในวันที่ 24 มิถุนายน 2566 โดยมีผู้เข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าว จำนวน 80 คน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกรุงเทพมหานคร ที่มีนโยบายส่งเสริมให้ย่านบางโพเป็น 1 ใน 50 ย่านสร้างสรรค์ ซึ่งได้นำผลงานการออกแบบแผ่นพับ มี 2 หน้า ด้านหน้า: นำเสนอภาพรวมของสถานที่ และองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของย่านบางโพ ด้านหลัง: นำเสนอเส้นทางวัฒนธรรม ในมุมมองสามมิติพร้อมระบุตำแหน่งที่ตั้ง ด้านขวานำเสนอข้อมูลเบื้องต้นวัฒนธรรม ประเพณี เรื่องเล่าของแต่ละสถานที่ ชิม = ร้านอาหารอร่อย, มู = ประเพณีและความเชื่อ, ดูไม้ = กิจกรรมพาชมโรงเลื่อยไม้และ workshop งานไม้โดยคนในชุมชน ผู้วิจัยยังได้ส่งผลงานแผ่นพับ ชิม มู ดู ไม้ @ บางโพ เข้าร่วมคัดเลือกให้ร่วมแสดงในนิทรรศการ SILPA 2023 วันที่ 15-30 กันยายน 2566 ณ หอศิลปะและการออกแบบคณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ในภาพที่ 4

ภาพที่ 4 แผ่นพับ ชิม มู ดู ไม้ @ บางโพ (คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2566)

การออกแบบผลงานครั้งที่ 2 แผนที่ทางวัฒนธรรมนำเสนอผ่านสื่อวีดีอนิเมชัน “พหุวัฒนธรรมจากสายน้ำสู่สายไม้” โดยใช้แผนที่เล่าเรื่องราวย่านบางโพตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดยแบ่งเรื่องเล่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุค โดยใช้เทคนิคอนิเมชันทำให้เกิดความน่าสนใจประกอบเสียงบรรยายภาษาไทยและ Subtitle ภาษาอังกฤษเพื่อให้สามารถถ่ายทอดเรื่องราวของย่านบางโพได้แพร่หลายมากยิ่งขึ้น โดยผู้วิจัยได้นำวีดีโออนิเมชั่นนี้เผยแพร่ลงในสื่อ Youtube ซึ่งสามารถเข้าถึงได้จากช่องทาง QR code ในภาพที่ 5

ภาพที่ 5 การนำเสนอวีดีโออนิเมชั่น “พหุวัฒนธรรมจากสายน้ำสู่สายไม้”
(Tumkosit, M., 2566)

อภิปรายผล

1. การวิเคราะห์เรื่องการตั้งถิ่นฐานของย่านบางโพจากแผนที่ในปัจจุบัน พบว่า มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน 2 ลักษณะ คือ แบบกลุ่มซึ่งจะเป็นชุมชนที่กระจุกตัวอยู่บริเวณริมแม่น้ำและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรง ซึ่งจะพบมากกว่าแบบกลุ่ม ซึ่งเกิดจากการตัดถนนทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานบริเวณสองข้างขนานถนน เป็นไปตามทฤษฎีรูปแบบการขยายตัวของเมือง ฉัตรชัย พงศ์ประยูร ได้อธิบายซึ่งสรุปได้เป็น 4 รูปแบบ ดังนี้ 1) การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว (Linear Settlement) เป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคมริมฝั่งแม่น้ำหรือริมสองฝั่งถนน (Road Settlement) 2) การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว (Cluster Settlement) มักเกิดบริเวณจุดตัดของเส้นทางคมนาคม 3) การตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ (Uniform Settlement) มักเกิดบริเวณพื้นที่ที่ได้รับการจัดสรรหรือมีการแบ่งถนนให้ระยะห่างเท่ากัน 4) การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย (Scattered Settlement) (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2536)

2. การวิเคราะห์ข้อมูลทางกายภาพของพื้นที่เพื่อหาคุณค่าและอัตลักษณ์ของย่านบางโพ พบว่า คุณค่าของย่านบางโพ ประกอบด้วย องค์ประกอบที่เป็นกายภาพ ได้แก่ ลักษณะที่ตั้ง ทางสัญจร ลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรม ลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ และด้านมุมมอง ส่วนองค์ประกอบที่ไม่เป็นกายภาพ ได้แก่ กิจกรรมทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และความทรงจำของคนในชุมชน สอดคล้องกับ Norberg-Schulz, C. ที่ได้อธิบายถึงย่านวัฒนธรรมแห่งหนึ่งจะได้รับการจำแนกองค์ประกอบออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) องค์ประกอบทางกายภาพ ได้แก่ องค์ประกอบ ด้านสถาปัตยกรรม ที่มีลักษณะดั้งเดิม 2) องค์ประกอบในลักษณะของการใช้สอยและกิจกรรม

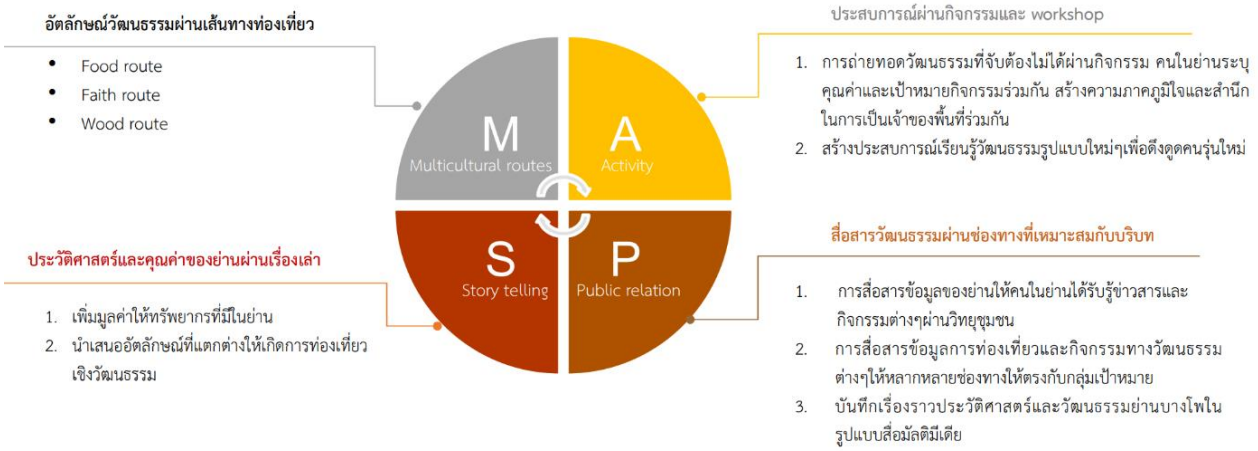
หน้าที่ของย่าน และชุมชน 3) องค์ประกอบในรูปของความหมายภาพลักษณ์ความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่กับผู้คน (Norberg-Schulz, C., 1984) เช่นเดียวกับ ไขศรี ภักดิ์สุขเจริญ ที่ได้อธิบายถึงการศึกษาสัณฐานของเมืองเป็นการศึกษาที่เน้นกระบวนการวิเคราะห์กลไก แบบบูรณาการผ่านรูปแบบทางกายภาพ สัณฐานวิทยาเมืองมีประเด็นหลักอยู่ที่การค้นหาเหตุผลและ ที่มาของรูปร่าง รูปทรง ของอาคารหรือเมือง โดยเปรียบเทียบและจำแนกตามลักษณะสัณฐาน ที่เด่นชัด รวมทั้งวิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้มีสัณฐานดังกล่าว (ไขศรี ภักดิ์สุขเจริญ, 2547)

3. ประเด็นการศึกษาลักษณะสังคมย่านบางโพในอดีตที่เป็นสังคมพหุวัฒนธรรม พบว่า มีวิถีชีวิตเรียบง่าย เป็นชุมชนที่มีความปรองดองถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน มีการปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปทั้งภายในและภายนอก (วิมลรัตน์ อิสระธรรมนูญ, 2558) เช่นเดียวกับ สุพรรณสา ฉิมพาลี และกฤตพร ห้าวเจริญ ที่กล่าวถึงชุมชนตลาดน้อยในอดีตที่มีวิถีชีวิตและการรวมกลุ่มกันของคนหลากหลายเชื้อชาติ การอยู่อาศัยแบบเกาะกลุ่มตามเชื้อชาติ ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความเกื้อกูลกันเหมือนเครือญาติเพื่อที่จะสามารถช่วยเหลือกันในต่างแดน (สุพรรณสา ฉิมพาลี และกฤตพร ห้าวเจริญ, 2565)

4. ผลการวิจัย จากกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสนทนากลุ่ม ประเด็นการออกแบบสื่อเพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมย่านบางโพ ที่เหมาะสมกับบริบทปัจจุบัน พบว่า คนในชุมชนให้ความเห็นว่า สื่อสิ่งพิมพ์ประเภทแผ่นพับ ที่มีการแสดงรายละเอียดชุมชน ประวัติความเป็นมา แผนที่การเดินทาง รูปแบบอินโฟกราฟิก เป็นสื่อที่เหมาะสมกับกิจกรรม One Day Trip สอดคล้องกับ ศิริประภา ประภากรเกียรติ ที่ระบุว่า นักท่องเที่ยวประเมินคุณภาพสื่อและระดับความพึงพอใจอยู่ในระดับดีมากต่อสื่อประเภทแผนพับแผนที่อินโฟกราฟิก แผนที่การท่องเที่ยว และวีดีโอประชาสัมพันธ์ ที่พัฒนาขึ้นบนพื้นฐานแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (ศิริประภา ประภากรเกียรติ, 2562)

องค์ความรู้ใหม่

จากผลการวิจัยทำให้สามารถพัฒนาโมเดลในการออกแบบสื่อเพื่อการเรียนรู้คุณค่าวิถีชุมชนย่านบางโพ โดยโมเดลนี้ ประกอบด้วย 4 กระบวนการ MAPS model เพื่อไปใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาย่านเก่าควบคู่กับการพัฒนาเมืองประกอบ ดังนี้ 1) Multicultural routes: ออกแบบแผนที่ชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนของชุมชนในการกำหนดขอบเขตย่าน สู่แผนที่ท่องเที่ยว ที่ประกอบด้วย เส้นทางวัฒนธรรม อาหาร ความเชื่อ และงานช่างไม้ที่สะท้อนความหลากหลายทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน 2) Activity: การสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ย่านให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย โดยชุมชนร่วมเป็นผู้นำเที่ยวและแนะนำมรดกทางวัฒนธรรม 3) Public relation: การประชาสัมพันธ์และสื่อสารไปยังกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกัน ในบริบทของเมืองและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปวิถีชีวิตที่คนส่วนใหญ่ใช้โลกออนไลน์มากกว่า การปรับตัวของคนในย่านบางโพจึงต้องใช้โซเชียลมีเดียเป็นเครื่องมือในการสื่อสารและเป็นช่องทางในการประกอบธุรกิจ ในขณะเดียวกันการสื่อสารประชาสัมพันธ์กับคนในย่านที่ยังไม่สามารถใช้โซเชียลมีเดียได้ยังคงมีอยู่ ย่านบางโพจึงต้องการสื่อทั้งแบบดั้งเดิมและสื่อที่เหมาะกับบริบทปัจจุบัน 4) Story telling: เรื่องเล่าจากความทรงจำเป็นประสบการณ์ ความประทับใจ และวิถีชีวิตดั้งเดิม ที่มีประกอบด้วยความทุกข์ ความสุข (Phenomenal) เป็นสิ่งที่คนรุ่นเก่าอยากถ่ายทอดให้คนรุ่นใหม่ฟังอยู่เสมอ ความมีคุณค่าของวัฒนธรรมดั้งเดิมแม้จะมีบางส่วนสูญหายไป แต่การบันทึกเรื่องราวของความทรงจำ ความเชื่อ ประเพณี ให้อยู่ในรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทปัจจุบัน ดังภาพที่ 6

ภาพที่ 6 MAPS Model

สรุป/ข้อเสนอแนะ

การสรุปผลลัพธ์จากการวิจัย โดยใช้ระเบียบวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) ด้วยวิธีการสัมภาษณ์รายบุคคล และการสนทนากลุ่ม สามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้ 1) ผลการวิจัยจากการศึกษาประวัติความเป็นมาของย่านบางโพและปัจจัยทางกายภาพของพื้นที่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่า รากฐานการเกิดของย่านบางโพมาจากการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเมื่อเกิดการพัฒนาเมือง การคมนาคมขนส่งเปลี่ยนไปเป็นถนน ชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาจึงมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป 2) ผลจากการศึกษาลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุค พบว่า ลักษณะสังคมของย่านบางโพในอดีต มีการอยู่ร่วมกันของหลายเชื้อชาติ ต่างทำมาหากินด้วยความถนัดเดิมของตน แบบสังคมเกษตรกรรม อีกทั้งยังมีวิถีชีวิต ศาสนา ความเชื่อ ประเพณี ที่ใกล้เคียงกันจึงทำให้สภาพสังคมของย่านบางโพอยู่กันอย่างราบรื่น การคงอยู่ของประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อต่าง ๆ ภูมิปัญญา และวิถีชีวิตที่มาจากการที่มีวัฒนธรรมผสมกลมกลืนกันนี้จนถึงปัจจุบัน จึงทำให้องค์ประกอบดังกล่าวจัดเป็นคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรม 3) ผลจากการทดลองออกแบบเส้นทางวัฒนธรรมและสื่อนำเสนอคุณค่าย่านบางโพ พบว่า เส้นทางวัฒนธรรมของย่านบางโพเกิดขึ้นตามช่วงเวลา กล่าวคือ สถานที่ หรือองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้มีคุณค่าสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชน เมื่อเกิดการเคลื่อนที่ของรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน องค์ประกอบที่สำคัญทางกายภาพก็จะขึ้นอยู่กับชุมชนในช่วงเวลานั้น ซึ่งผลการวิเคราะห์นี้ทำให้เส้นทางวัฒนธรรมย่านบางโพสะท้อนออกมาในรูปแบบแผนที่ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อนำไปสู่การพัฒนาของภาครัฐ เพื่อการกำหนดนโยบายการพัฒนาเมืองสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ภาครัฐควรมีการสำรวจความต้องการที่แท้จริงของชุมชนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป การวิจัยครั้งนี้มีขอบเขตการศึกษาที่เกิดจากการกำหนดขอบเขตพื้นที่ย่านบางโพ จากการรับรู้ตามประสบการณ์ของกลุ่มตัวอย่าง ดังนั้น ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรมีการเลือกกลุ่มตัวอย่างกระจายตามพื้นที่ชุมชนอื่น ๆ บริเวณข้างเคียงย่านบางโพด้วย

เอกสารอ้างอิง

ไชศรี ภักดิ์สุขเจริญ. (2547). วาทกรรมของเมืองผ่านโครงสร้างเชิงสัณฐาน. วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, 2(2547), 63-76.

คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2566). นิทรรศการผลงานประจำปี 2566 SILPA Creative Works Exhibition 2023. กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์ จำกัด.

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. (2536). การตั้งถิ่นฐานทฤษฎีและแนวปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปราณี กล่ำส้ม. (2549). ย่านเก่าในกรุงเทพฯ. เล่ม 2. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

วิมลรัตน์ อิสระธรรมนูญ. (2558). แผนการอนุรักษ์เส้นทางวัฒนธรรมคลองบางลำพู. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วิมลรัตน์ อิสระธรรมนูญ. (2561). ย่านชุมชนเก่าในกรุงเทพฯ: นิยามและบทบาทในการจัดการมรดกวัฒนธรรม การถอดบทเรียนจากย่านบางลำภู-บ้านพานถม. กรุงเทพมหานคร: ปาป้า พริ้นติ้ง เฮ้าส์ จำกัด.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2554). การศึกษาสังคมไทยผ่านภูมิวัฒนธรรม. เรียกใช้เมื่อ 30 เมษายน 2567 จาก https://lek-prapai.org/home/view.php?id=84

ศิริประภา ประภากรเกียรติ. (2562). การพัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว โดยใช้แนวคิดชุมชนเป็นฐาน. ใน วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสื่อนฤมิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สุพรรณสา ฉิมพาลี และกฤตพร ห้าวเจริญ. (2565). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร. วารสารวิชาการ สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวินิจฉัย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 21(2), 109-127.

Norberg-Schulz, C. (1984). The concept of dwelling: on the way to figurative architecture. New York: Rizzoli International Publication.

Tumkosit, M. (2566). พหุวัฒนธรรมย่านบางโพจากสายน้ำสู่สายไม้. เรียกใช้เมื่อ 10 มิถุนายน 2567 จาก https://www.youtube.com/watch?v=3SUlguGkjjM